

JOHANNES AAVIKU 130. SÜNNIAASTAPÄEVALE PÜHENDATUD KONVERENTS TALLINNAS

Johannes Aaviku Selts loodi 1992. aastal.¹ Keelemehe pärandit talletav ja uuriv isikute rühm eesotsas Helgi Vihmaga alustas Aaviku mälestuse jäädvustamist aga juba sügaval nõukogude ajal 1977. aastal. Mitme märkimisväärse ettevõtmisega tähistati keeleteadlase 100. sünniaastapäeva 1980. aastal.²

J. Aaviku 130. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi „Sada aastat

hiljem: keeleuuenduse poolt ja vastu” korraldas Johannes Aaviku Selts koostöös Tallinna Teadlaste Majaga 20. novembril 2010 Eesti Teaduste Akadeemia saalis.

Konverentsile saadetud tervituses rõhutas president Toomas Hendrik Ilves, et peame Aaviku kombel oma keelt ning keelevaistu usaldama ning julgelt oma keelega tegelema. Tervitusi olid läkitanud ka Johannes Aaviku Seltsi auliikmed Paul Laan Rootsist ja Fanny de Sivers Prantsusmaalt.

Avakõne pidas seltsi auesimees Helgi Vihma, meenutades olulisemaid tööku Johannes Aaviku tegevusest. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis säilitatavat

¹ Vt J. Õispuu, Johannes Aaviku Selts: kujunemislugu ja tegevussuunad. – Oma Keel 2006, nr 1, lk 53–63.

² Vt Keel ja Kirjandus 1980, nr 12, tahvel XLVI; „Koduring koos Aavikuga”. – Keel ja Kirjandus 1981, nr 3, lk 188–190).

Aaviku käsikirjalist pärandit tutvustas Leili Punga (Eesti Kirjandusmuuseum). Aaviku isikufond (järjenumbr 275) on korraldatud mitmes osas aastail 1980–2000 ja sisaldab 2072 säilikut, mille hulgas on kirjavahetust, originaalkäsikirju, päevikuid, tõlkeid, märkmikke jms. Samas on talletatud ka Aaviku perekonna ja vähemal määral teiste isikute materjale. Käsikirjadega koos laekunud 194 fotot on korraldatud fotokogusse, 1866-köiteline memoriaalkogu on hoiul arhiivraamatukogus. Materjalid on arhiivi jõudnud keelemehe onupojalt Joosep Aavikult Kuressaarest ning ORKA-st aastail 1979–1983. Pagulusaegne arhiiviosa jõudis Stockholmist Tartusse Paul Laane ja Helgi Vihma vahendusel aastail 1995–1998.

Hannu Remes (Ida-Soome Ülikool) käsitles oma ettekandes tugevnevat astmevaheldust ning soome ja eesti paradigmatuhteid. Eesti sõnavara uuendamise ettepanekutes on nii uute sõnade loomisel kui ka soome keelest laenamisest märgatav Aaviku kalduvus soosida erinevaid morfofonoloogilisi vaheldusi, eelkõige astmevaheldust sisaldavaid paradigmatüüpe. Esineja keskendus soome ja eesti tugevneva astmevaheldusega paradigmatuhtele ning eesti keele morfofonoloogilistest piirangutest tingitud paradigmatuhtele soome keele eeskujul loodud või soome keelest laenatud uudissõnades.

Mati Hindi (Tallinna Ülikool) ettekande pealkiri oli „Kas ynned sa olbama sirnangut? Johannes Aaviku visionäärsus keeleteoreetilisest vaatepunktist”. Saksamaal Tübingenis ilmunud grammatikute entsüklopeedias leiduvad kolme eestlase nimed, need on Paul Ariste, Julius Mägiste ja Johannes Aavik. Aavikut on M. Hindi arvates siiski raske pidada järjekindlalt mõtlevalks uurijakeeleteadlaseks, samal ajal polnud ta pelk kitsarinnaline keeleaktivist. Aavikut võib pidada keelevisionääriks, ajuti provokatiivseks visionääriks, keda ei

huvitanud visioonide raamidesse mahatumine. Seetõttu olid Aaviku „keelemasina” täiustamissetepanekud osalt paradoksaalsed, kaugel semiootikast ja märgiteooriast. Helsingi Ülikoolis tüüpilise ajaloolis-võrdleva keeleteadusliku hariduse saanuna ei tundnud Aavik keele olemuse vastu huvi: ta pidas võimalikuks elustada keeleajalukku vajunud protsesse ning sekkuda isegi keeletüpoloogiasse.

Johannes Aaviku Seltsi auliige Enda Naaber kõneles murdesõnadest, mis Aavik on kirjakeelde toonud, ja murdekeelest üldse. Enda Naaber vaatlus Aaviku „Uute sõnade sõnastikus” (1919, 2. tr 1921) esitatud murdesõnu, nende tausta ja tänapäevast kasutatavust. Murdesõnade hulgas on selliseid, mida enne sõnastiku ilmumist oli vähe või polnud üldse kasutatud, ja teiselt poolt sõnu, mis olid kirjakeeles juba mingil määral tuntud. Mõne sõnastikus esitatud murdesõna puhul on Aavik esineja arvates jõudnud kasutada ka oma keeleuuenduslikku tahet. Esineja tõi näiteid eeskätt Muhu päritolu murdesõnadest ja esitas neil põhineva oma koostatud teksti.

Antoine Chalvini (Pariisi Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut) ettekande teema oli „Johannes Aaviku tehissõnade levik”. Aaviku loodud tehistüvesid on seni uuritud peamiselt nende loomise meetodite seisukohast, ettekandes keskenduti aga tehistüvede levikule ja kasutamisele. Tehissõnade leviku kogu protsessi on raske tagantjärele kindlaks teha, sest aastate 1912–1944 kohta on arvutikorpused vajalikust mahust alles kaugel. Seetõttu on A. Chalvin tehistüvede uurimiseks defineerinud kaudse kvalitatiivse meetodi, milles kasutatakse neljaastmelist levikuskaalat ja kirjeldatakse kuut näitajat. Meetod võimaldab välja selgitada sõnade eriaegse levikuastme ja esitada nn levikukõveraid. Kõverad võimaldavad eristada nelja levikutüüpi:

pidevat, katkestatud, mittepidevat ja viivitatud algusega levikut. Vaadeldav korpus koosneb 57 tehissõnast.

2010. aasta sügisel ilmus Pariisis A. Chalvini 1994. aastal kaitstud doktoritöö põhine prantsuskeelne raamat „Johannes Aavik ja eesti keeleuendus”.³

Linnar Priimägi (Tallinna Ülikool) pidas ettekande „Mis on *süüme*?”, milles keskenduti mõistete *südametunnistus*, *süüme*, *sisehää* lingvistilisele, filosoofilisele ja keelepsühholoogilisele taustale ja sisule. Kolmest üks – *süüme* – on Aaviku sõna. Rohkete näidete varal illustreeris esineja *süüme* olemust ja mõistmist. Ta tõi välja kolm Aaviku kunstsõnade omaksvõtu kriteeriumi: suupärasus, assotsiatiivne meeldejäätvus ja konnotatiivne sobivus.

Silvi Tenjes (Tartu Ülikool) käsitles ettekandes „Kui palju muutusi sunnib meile peale keel ja kui palju selles on inimese kanda?” keelt etümoloogiate ja ideoloogiate vahel. Ta tõdes, et keelemuutused on inimese loodud, ent üldjuhul ei tea me kedagi personaalselt nimetada ja kasutame muutuste sõnastamiseks ümberütlevaid, metafoorseid viise. Etümoloogiad on keeles teatavate piirideni leitavad. Need võivad kas morfosemantiliselt või keelekontaktide või mõlema kaudu liikuda maailma eri paigus erinevatel aegadel, mõjutades koguni üldkultuurilisi arusaamu.

Ülo Sõstra (Tallinna Tehnikaülikool) kõneles geoterminite korrastamise probleemidest. Geoloogia terminitega puutuvad vähemal või suuremal määral kokku kõik loodusteadlased, keskkonnaspetsialistid ja kooliõpetajad. Seetõttu on Ü. Sõstra juhitud terminitöörühm otsustanud koostada geoloogiat, mäendust ja geotehnikat ühendava kolmekeelse eesti-inglise-vene geoterminite seletava sõnaraamatu, mil-

lest esialgu valmib digivariant. Korrektsete eestikeelsete seletavate geoloogia terminite järele on eriti suur vajadus seepärast, et vanem geoloogiaalane kirjandus (1945–1990) on venekeelne, aga nüüdisaegsed geoloogiaraamatud ja -ajakirjad peamiselt ingliskeelsed.

Nagu A. Chalvin pälvis saalitäie kuulajate erilise poolehoidu vabalt eesti keelt valdav komi päritolu Nikolai Kuznetsov (Tartu Ülikool), kes tutvustas komi keeleuenduse pooldajate ja vastaste seisukohti. Komilastel oli juba XIV–XVI sajandil olemas nn vanapermi kiri, XIX sajandist vahetati mitu korda tähestikku, kuni 1938. aastal tuli üle minna praegugi kehtivale kirillitsapõhisele tähestikule. Suurem keeleuenduslaine oli 1920.–1930. aastail, mil loodi normitud kirjakeel, hoogsalt arenes trükisõna, tekkis komikeelne koolivõrgustik. Keeleuenduse uus laine oli 1990. aastate algul. Komi keel kuulutati üheks Komi Vabariigi riigikeeleks 1992. aastal, moodustati keelekomisjon, mille töö tulemusena on ilmunud mitu vihikut uudissõnavaraga, uusi sõnu hakati levitama massimeedia kaudu ning neologismide sõnastikus (2005 ja 2009). Keeleuendajate ja nende kriitiseerijate vahel olnud komikeelses meedias aastal 2005 väike emotsionaalne „sõda”. Nikolai Kuznetsov tutvustas ka 2006. aastal komi filoloogia üliõpilastelt saadud vastuseid küsimusele, kas on vaja asendada vene sõnu komi sõnadega ja miks. Selle poolt oli 77,1 %, vastu olid arvasid, et uued sõnad solgivad harjumuspärast keelt.

Konverentsi kestel said osalejad tutvuda ka kolme vaatmikuga. Raik-Hiio Mikelsaar (Tartu Ülikool) on tegelnud mitu aastat eluslooduse fülogeneesipuu ehk Elupuu korrastamisega, algatatud on rahvusvaheline arutelu. On tulnud uuendada ja luua terve hulk biorühmade nimetusi nii eesti, inglise kui ka ladina keeles. Tema koostatud vaatmikult „Uusi elurikkuse oskussõnu

³ Vt J. Undusk, Antoine Chalvini meistrütöö. – Sirp 19. XI 2010.

Elupuus” hakkas silma, et võõrtermini *biont* senised eestikeelsed vasted ei sobi tema arvates seetõttu, et *elusolend* on liiga kohmakas ja *oles* ei seostu sõnaga *elu*. Tema soovitus on kasutada uut terminit *elur*. Taimi soovitab ta jagada *ainurakk-* ja *hulkrakktaimedeks* ning loomi *ainurakk-* ja *hulkrakkloomadeks* (*Metazoa*). Viimaste hulka kuuluvad muuhulgas *pärgloomad*, *kestloomad*, *süstikloomad*, *sõõrsuused*, *pihksed*, *silmsed*. Pikliku toitumisvaoga ainurakktaimi (*Excavata*) sobib tema meelest nimetada *vagutaimedeks* ning mitmesuguseid pigmente sisaldavaid (*Chromista*) *värvtaimedeks*.

Peep Nemvaltsi (Tallinna Ülikool) vaatmik „Eeteid uhmal ja unarul” soovis konverentsil osalejail teadvustada mõningaid asjatult unarule jäetud otsustarbekaid sõnu, sealhulgas Manivalde Lubi aastast 1961 pärinevat tehistüve *raal*. Sõnad *raal* ja *arvuti* on vajalikud kumbki oma täpses tähenduses: *raal* kui andmetöötlusseade, *arvuti* kui kalkulaator. Praegu kasutatava kohmaka *PIN-kalkulaatori* asemel sobib eesti keelde paremini *koodiarvuti*. Inglise termini *lap-top computer* otsetõlke *sülearvuti* asemele on vaatmiku autor soovitanud sõna *mappraal*: mapikujuline, mapina avatav-suletav raal.⁴ Praegu on alustanud oma võidukäiku *tahvelraalid*. Kui P. Nemvaltsi uudissõna *vaatmik*⁵ (2001) on ka 2006. aasta ÕS-is, siis ta teised eeted on alles uhmal, ootamas laiemalt käibeletulekut. Tallinna Ülikooli teadmussiirdekeskuses on küll võetud kasutusele ter-

⁴ Vt ka: P. N e m v a l t s, Raalinduse oskuskeelt vaagida. – Eesti oskuskeel 2003. Tallinn: Eesti Terminoloogia Ühing, Eesti Keele Instituut, Emakeele Selts, 2004, lk 148–170; P. N e m v a l t s, Andmetöötuse A ja O. – A&A [Arvutid ja Andmetöötus] 2009, nr 5, lk 64–68; P. N e m v a l t s, Andmetöötuse A ja O (2). Raalinduse põhitõrmineid. – A&A [Arvutid ja Andmetöötus] 2010, nr 1, lk 43–47.

⁵ P. N e m v a l t s, Vaatmik, mitte poster! – Sirp 20. I 2006.

min *hargettevõte* laialt levinud poolkeelse *spin-off-ettevõtte* asemel. Teistest sel vaatmikul esitatud sõnadest mainitagu *enesetaju* eestikeelseks vasteks *identiteedile* ning *tõigafilmi* lühema ja mugavamana kui *tõsielu-* või *dokumentaalfilm* (vrd *mängufilm*). Lohiseva *füüsilisest isikust ettevõtja* asemel on hakatud kasutama eesti keelde kõlbmatut lühendsõna *FIE*. Selle asemel oleks loomulikum *isikettevõtja* ja olenevalt kontekstist ka *isikettevõte*: isikettevõtjaks võib olla iga füüsiline isik, isikettevõte on ettevõtlusvorm.

Kolmanda vaatmiku oli välja pannud Kata-Liina Normak, kes tutvustas Tallinna Ülikoolis 2009. aastal valminud bakalaureusetöös „Johannes Aaviku ning 1972. aasta sõnavõistluse uudissõnu tänapäeva ajakirjanduses” selgunut. Ta oli võrrelnud, kui palju kasutati ajalehtedes Eesti Ekspress ja Eesti Päevaleht aastail 1996–2001 neid sõnu, mis sisalduvad Tiiu Ereleti, Rein Kulli ja Henno Meriste raamatus „Uudis- ja unarsõnu” (1985). Vaadeldud 50-st Johannes Aaviku sõnast oli käibel 22 %, sõnavõistlusel pakutud 23-st aga 48 %. Ajakirjanduses käibisid Aaviku toodud soome laenuid *hoomama*, *ilming*, *pelk*, *turvalisus* ja *üllitama* ning tehissõnad *meede*, *sulnis*, *süüme*, *tarnima*, *väisama* ja *õöv*. Sõnavõistlusel pakutuist oli kasutatud sõnu *kohuke*, *linnak*, *pardel*, *püksikud*, *sõõrik*, *vaadend*, *eirama*, *selve*, *sudu*, *taidlema*, *ärandama*.

Konverentsipäeva mahtus peale ettekannete muudki: Johannes Aaviku Seltsi ja TEA Kirjastuse väljaandel ilmunud Johannes Aaviku mõttepäeviku „Ideepäev” esitlus, katkend lavakunsti-üliõpilaste etendusest „Keeleuueenduse lõpmattu kurv”, kaks laulu Johannes Aaviku sõnadele ja viiulipala.

J A A N Õ I S P U U,
P E E P N E M V A L T S